

Тячів (Técső), реформатська церква

Незважаючи на багате минуле і видовищну фарбовану дерев'яну стелю церкви, місто Тячів Марамороського комітату ледь згадується у фаховій літературі. У 1864 році Імре Генсльманн у компанії Флоріша Ромера¹ і Ференца Шульца, відвідав і цю церкву, але будівля не справила на нього особливого враження: у його каталозі з 48 статей це одна з самих коротких. Архітектурні форми він зовсім не реєстрував, лише про стіни він вважав, що вони походять з XV століття.² Ця оцінка, яку він повторив у 1887 році,³ збереглася за церквою,⁴ яка після приєднання міста спочатку до Чехословаччини, а потім до Радянського Союзу, випала з поля зору угорських досліджень. Хоча зміна кордонів у 1939 році дала нагоду включити її до переліку реформатських церков Угорщини,⁵ однак це не призвело до проведення нових досліджень спеціалістами історії мистецтва. Зростання зацікавленості до Закарпаття після суспільно-політичних змін 1990-их років поширилося і на Тячів,⁶ однак без того, щоб відбулися будь-які дослідження в області археології або історії мистецтва. Поповнити цей брак не змогло ні часткове дослідження, проведене нещодавно Йозефом Лангі. Таким чином церква і надалі приховується за завісою невідомості, яка навряд чи спадє найближчим часом за відсутності методичного дослідження стін і розкопок.

Значення марамороського лісового жупанату, слабо заселеного на напочатку періоду династії Арпадовичів, зросло тоді, коли наприкінці XIII століття його солерудники почали виконувати все більшу роль у забезпеченні країни сіллю.⁷ Назва Тячева з'являється вперше у переліку водних шляхів, якими перевозили сіль, у 1308 році.⁸ Мешканцями міста були угорці і приїжджі саксонці, котрі переважно займалися сіллю так само, як і в тих поселеннях, разом з якими і Тячів отримав у 1329 році від короля Карла-Роберта грамоту про привілеї. Згідно цьому документу Тячів, Вишково (Visk), Хуст (Huszt) і Довге Поле (Câmpulung la Tisa) *особливо за стомливе заселення неродючого марамороського лісу* користуватиметься такими самими свободами, які отримав Виноградів (Nagy-szőlős).⁹

Вже перед цим, у 1326 році марамороські церкви отримали привілеї від архієпископа естергомського, королівського затвердження яких просив і тячівський священик Бенедек.¹⁰ Він же сплатив у 1334 році 60, а в 1335 – 48 грошів папської

десятини.¹¹ Однак у наступному 1336 році в обході меж міста вже бере участь його священик Павло.¹² Пізніше поселення входить в хустський королівський маєток, і як такий на певний час переходить у володіння синів молдовського воєводи Саса – Белтекіїв (Балк і Драг, жупани сатмарські 1377-88 рр., жупани марамороські 1378-1382 і 1385-1399 рр., жупани угочанські 1392 р.¹³).¹⁴ До кінця середньовіччя Тячів – один з п'яти вільних королівських міст Марамороського комітату.¹⁵ В середині XVI століття приєдналося до реформації.¹⁶

Утримувана в хорошому стані церква складається з чотирьох одиниць: над західним фасадом домінує імпозантна дзвіниця, розчленована карнизами на три рівня; цю західну частину відділяють від нави прямокутної форми два міцних,

1. Вид церкви з південно-східної сторони

неподілених контрфорса, а до нави примикає апсида квадратної форми, яку з півночі доповнює ризниця аналогічної довжини. Фасади нави і апсиди поділяють лише прорізи; карниз, яким закінчується перший рівень західного відрізка, обривається уздовж лінії контрфорсів, а більш низька стіна нави не носить на собі карниз. Апсиду і наву оточує єдиний цоколь простого профілю, що переривається лише біля південного порталу. До східної стіни апсиди примикає невелике доповнення з нахиленим напрямком на схід покриттям – це сходи до амвону. З двох боків відкриваються два вікна-амбразури апсиди з півциркульним завершенням. Східне вікно ризниці розміщено нижче і має менші розміри та розкос. На південному боці апсиди бачимо два великих півциркульних вікна. Подібно оформлені і північні вікна нави, та два прорізи з трьох, розташованих на південній стіні, а найсхідніший – менший за розмірами, з розкосом і сплющеним стрічастим завершенням. Приблизно в центрі південного боку розташований невеликий стрічастий портал. Уздовж його ребра пролягає циліндричне членування, в яке пізніше втесали отвори для фіксації дверей. На внутрішньому боці лівого карнизу порталу жолоб поряд з циліндричним членуванням закінчується роговим елементом; ця частина з правого боку менш розчленована.

В інтер'єрі церкви відокремлюється лише західний відрізок, а нава приєднується до апсиди широкою півциркульною триумфальною аркою. Апсида поєднує з ризницею також широкий півциркульний проріз. У західній

3. Південно-східна капітель апсиди

2. Інтер'єр апсиди до сходу

частині нави хори, оформлені з кошиковими отворами на нижньому ярусі, тримають орган, виготовлений у 1853 році. Нава не має склепіння, кесонна стеля датована 1748 роком, очікує реставрації. Апсиду перекриває хрещате склепіння з нервюрами. Останні мають циліндричний профіль, їх замковий камінь – неприкрашений диск. Нервюри починаються з консолей, які протягом довгих років приховувались під вапняним панцирем. У листопаді 2001 року Йозеф Лангі обчистив південно-східну консоль, а нещодавно і північні.¹⁷ На південно-східній можемо розглянути гідну уваги орнаментальну декорацію: під багатогранною замковою пластиною з лозин, що перетинають одна одну, звисають жолуді та пальчасті листки з одинадцятьма членуваннями і концентричним жилкуванням. Також багатогранну пластину, яка завершує цей мотив знизу, тримають аналогічні пальці листків з концентричним жилкуванням. Серед північних консолей одну прикрасили дубовими листками і жолудями (знизу вона закінчується пальчастим листком з п'ятьма членуваннями), а другу – виноградними листками і гронами. Поверхню четвертої консолі ще все покриває вапно, однак воно і так зазнало пошкодження.

Стіни церкви нині покриті загальним шаром побілки. Передцим, наприкінці XIX століття вони мали архітектурний

розпис театралізованого характеру з доповнюючими мотивами завіси.¹⁸ Згідно місцевому переказу на північній стіні нави, поблизу триумфальної арки приховуються фігуральні фрески (жіночої святої постаті).¹⁹

Вже й на основі видимих сьогодні форм однозначно, що церкву було зведено у кілька етапів. Найпізніший – це відрізок, який включає в себе і західну дзвіницю і відрізняється від решти стін нави і своїм закінченням на рівні опор. Його можна датувати 1810 роком.²⁰ Можливо саме в цей період були відкриті і більші за розмірами вікна нави та апсиди, адже їх обрамлення співпадає з оформленням вікон дзвіниці. У фаховій літературі є згадка про розширення 1748 року, під час якої вмістимість церкви досягла 600 осіб.²¹ Точні масштаби цих робіт не відомі, ймовірно вони поширились на західну частину нави (можливо, що і розширення вікон відбулося саме в цей час, а їх обрамлення стало лише результатом уніфікації, здійсненої протягом більш пізньої реставрації). До цієї реконструкції належало і виготовлення кесонної стелі нави. Однозначно, що приєднання ризниці до простору апсиди величезним півциркульним отвором також стало наслідком більш пізньої реконструкції.

Окрім цих змін кістяк церкви здається результатом переважно єдиного будівництва.²² Тип церкви з одною навою,

4-5. Північні капітелі апсиди

квадратною апсидою, розширеною з півночі ризницею, надзвичайно поширений, і сам по собі не пригодний для датування. Він вживався в цих краях передусім у XIII–XIV століттях. Той факт, що східну стіну апсиди прорізають два вікна (які здаються середньовічними), наводить на висновки про віднесення будівлі до подібної групи церков в комітатах Сабольч (Бакталорантгаза (Baktalórántháza), Айяк (Ajak), Орош (Oros), Нірбелтек (Nyírbélték), Нірачад (Nyíracásád)) і Сатмар (Зайта (Zajta)). Спільним в них є і те, що їх апсиди (хоча і не однаково) підпирають контрфорси – що порушує питання, чи в Тячеві вже первинно не використовували контрфорси, або ж вони були віддалені пізніше так само, як і в Бакті.

Самі вікна на східній стіні апсиди носять характер романської епохи, та здаються більш давніми, ніж більший отвір, що зберігся на південній стіні наві, зі стрічастим закінченням. Проте отвір ризниці однозначно зазнав реконструкції, навіть якщо своєю загальною формою нагадує на вікна, розміщені в апсиді. На основі цього легко уявити, що і ризниця походить з того ж періоду, як і апсида. Однією з найбільш своєрідних форм церкви є обрамлення південного порталу. Його стрічасте оформлення з циліндричним і особливо з роговим членуванням, що збереглося на лівому боці, однозначно належить до спадщини XIII століття. Подібна форма на Закарпатті виявлена і на південному порталі церкви в Паладі Комарівцях (Palágyukomorós).

Цьому не протирічить нервюрне склепіння з циліндричним профілем. Однак слід врахувати і консолі апсиди. Очевидно, що мотиви звисаючих з лозин листків і жолудів, а також виноградного грона, споріднені з капітелями апсиди

церкви у близькому Вишкові:²³ тут переплетені лозини на одному капітелі також тримають жолуді і дубові листки, а на другому – листки та грона винограду. Особливо натуралістичне оформлення жилкування виноградних листків нагадує прагнення класичної готики. Слід зауважити, що тячівське різьблення не досягає витонченості вишківського, його листки більш віддалені від дубових, однак підкреслення середньої жилки і тут могло відбутися під знаком певного непорозуміння натуралізму. Отож цілком можливо, що тячівське різьблення було виготовлено на взірці вишківського, але у більш сухому, вже віддаленішому від класичної готики, менш вишуканому стилі. На основі цього тячівські консолі можемо датувати приблизно 1300 роком, або ще більш ймовірно першою декадою XIV століття.

Отож, загалом на основі видимих сьогодні форм ймовірно, що тячівська церква з одною навою і квадратною апсидою була зведена наприкінці XIII, або скоріше на початку наступного століття. Це саме той період, який відповідає піднесенню поселення, позначеному у джерелах: це обнадіюючі початки, які свідчать про королівську підтримку. У зв'язку з цим привілеї отримали і навколишні церкви, серед яких згадується і Тячів: тому *terminus ante quem* з 1326 року певне стосується будівлі, яка стоїть і нині. Внаслідок того, що після обнадіюючого початку врешті-решт Тячів не піднявся до низки багатих міст королівства, зокрема і його церква, з характерними рисами періоду династії Арпадовичів, збереглася до наших днів практично недоторканою.

Фотознімки виготовив Аттіла Мудрак.

Примітки:

- ¹ Центр імені Форстера, Науковий архів, протоколи Ромера, XV. 106. (17 вересня 1864 року) Дає план апсиди, згадує про вузькі східні вікна і консолі: „більше нічого”.
- ² HENZLMANN 1864. 156, див. також: 132.
- ³ У Тячеві збереглися лише головні стіни церкви XV століття, третій ранг. HENZLMANN 1887. 266.
- ⁴ GERESZE 1906. 502: *Стіни церкви XV століття*. За місцевою традицією і сьогодні вважають, що нава походить з 1401 року.
- ⁵ Kováts 1942. 618. Датує церкву XIV-им століттям і перелічує історичні дані.
- ⁶ Напр.: DESCHMANN 1990. 190–193; HORVÁTH–KOVÁCS 2002. 142–143.
- ⁷ GYÖRFFY 1998. 114.
- ⁸ Там же, 114, 120, 128.
- ⁹ MO DIL 22477 – Феєр VIII/3: 353–356: № 145; Міхаї 1900. 8–11: № 4; АОКЛ. XIII: 131–133: № 202.
- ¹⁰ 1326/1441: АОКЛ. X: 137: № 195, і 140–141: № 202.
- ¹¹ MON VAT. I/1: 327, 356, 371. Ім'я Бенедек прописано тільки під час першої згадки, далі ім'я священика не з'являється.
- ¹² MİNÁLYI 1900. 13–15: № 6; АОКЛ. XX: 339–340: № 491.
- ¹³ ENGEL 1996. II: 29.

- ¹⁴ ENGEL 2001. Щодо Тячева: Белтелкі 1389–1397 – див.: ZsO I: 559: № 5055 і 570: № 5160: у 1397–1398 роках встановлені межі тячівського маєтку воєводи Балка і Драга.
- ¹⁵ 1459: *quinque opida nostra hungaricalia*, цитує.: CSÁNKI I. 443: примітка 2.
- ¹⁶ Згідно Kováts 1942. 618. у 1546 році.
- ¹⁷ Дякую Йозефу Лангі за люб'язно надану інформацію.
- ¹⁸ Його знімки див.: DESCHMANN 1990. 192; HORVÁTH–KOVÁCS 2002. 143.
- ¹⁹ Згідно розповіді священика, 16 березня 2012 року. RADOCSAY 1954. про це не відомо. Дослідження Йозефа Лангі підтвердили передчуття, однак детальне обстеження ще не вдалося здійснити.
- ²⁰ Kováts 1942. 618.; DESCHMANN 1990. 191.
- ²¹ Там же.
- ²² Для визначення цього необхідно провести дослідження стін. За місцевим переказом апсиду датують 1285-им, а наву 1401-им роками, однак середньовічні письмові сліди не відомі. Південний портал певне зберігає традиції періоду династії Арпадовичів, і якщо мова йде не про його повторне використання, це є свідченням тому, що нава не пізніша від апсиди.
- ²³ На це привертає увагу і Ромер: *консолі, як у Вишкові*. Центр імені Форстера, Науковий архів, протоколи Ромера, XV. 106. (17 вересня 1864 року.)